

Vita a magyar filozófia történelmi elmaradottságának okairól

Filozófiánk történelmi elmaradottságának ténye nemcsak a filozófiai tudományok művelőinek okoz nehézségeket, a tudomány fejlődését lassító akadályokat. A filozófia viszonylagos hazai fejletlensége szorosan összefügg társadalmi és nemzeti fejlődésünk ellentmondásosságával s így beható történelmi analízis nélkül meg sem érthető. A fejlett filozófiai kultúra hiánya ugyanakkor évszázadokon át éreztette hatását szellemi életünk egész területén s ezt a tényezőt mindazoknak számításba kell venniük, akik a magyar természet-tudomány, történetírás, jog- és államelmélet, irodalom és művészetelmélet stb. fejlődésének honi sajátosságait vizsgálják.

Másfelől múltbeli filozófiai elmaradottságunk kiemeli azt az elsőrendűen fontos ténytet, hogy fejlett filozófia csak akkor jöhet létre, ha a filozófus nem zárkózik el az egyetemes társadalmi haladás által felvetett nagy kérdések elől, — megoldani pedig csak akkor tudhatja azokat, ha felismeri a fejlődés objektív szükségszerűségét, a haladás pozícióiból kiindulva kísérli meg a felmerülő problémák filozófiai általánosítását.

Ezek a jelentős kérdések adták meg a TTIT filozófiai szakosztálya által a Kossuth-klubban rendezett ankét fontosságát, ahol filozófusok, történészek, jogászok, s — kisebb számban — irodalomtörténészek jelenlétében megvitaták e lényeges kérdés néhány vonatkozását.

A klasszikus típusú, új, jelentős eredményeket felmutató filozófia hiányát filozófiai íróink nem egyszer felvetették már. 1831-ben az Akadémia pályadíjat tűzött ki a kérdésre: „... tekintvén a filozófiát, miben és mi okra nézve vagyunk hátrébb némely nemzeteknél?” A pályázatot *Almási Balogh Pál*, orvos nyerte „A bölcsészet története Magyarországon” c. művével. Ebben a hazai filozófia elégtelen fejlődésének okait — helyesen — társadalmi körülményekben: a polgári szabadság, „a nemzeti jólét és hatalom” hiányában, nyelvünk hiányosságaiban s a nevelés fogyatékoságaiban látja. Nem homályosítja el e progresszív mű érdemét, hogy nem volt képes elemezni és feltárni társadalmi fejlődésünk elmaradottságának mélyebb okait. Almásin kívül foglalkozott a kérdéssel ismert művében *Erdélyi János*, s *Kvacsala János* is, anélkül azonban, hogy az elmaradottság tényének konstatálásán jelentősen túlmentek volna.

A szabadságharc leveretése után aztán a progresszív ideológiával szemben folytatott reakciós ellentámadás során háttérbe szorul az a követelés is, hogy a magyar filozófia elmaradottságának okait kutassák, hiszen ennek a kutatásnak értelme éppen az önálló, a teológiától független és a kor színvonalát megütő filozófia megteremtése lett volna. Csak az ellenforradalmi Horthy-rendszer bukása után, 1946-ban jelenik meg *Sándor Pál* munkája, amely először nyúl

a kérdés megoldásához a marxizmus igényével s amelyben bíráló elemzés alá veszi a magyar értelmiség történelmi szerepét, — elsősorban ebből származtatva filozófiánk elmaradottságát. Végül meg kell említeni *Béri János*nak a Társadalmi Szemle 1956 májusi számában vitára bocsátott cikkét („Költészet és filozófia viszonya a magyar ideológiában”), amelyben filozófiai elmaradottságunk fő okát, a közvetlen politikai harc szükségleteit jobban és a harcot vezető köznemességnek megfelelőbb módon kielégítő irodalom, főleg a magyar líra fejlettségében jelöli meg. A Társadalmi Szemle által indított vita azonban nem fejeződött be s így a kérdés igen sok tekintetben továbbra is nyitva maradt.

A Kossuth-klubban rendezett ankét nem lépett és nem is léphetett fel a teljes megoldás igényével. A hozzászólók inkább arra törekedtek, hogy a fő kérdéseket több oldalról megvilágítsák s a további kutatás számára feladatokat jelöljenek meg.

A vitát *Mátrai László* vezette be. Előadásának első felében a klasszikus típusú filozófia kialakulásának általános feltételeit s ezek hazai hiányát elemezte. Mátrai a klasszikus filozófiák kialakulásának három fő feltételét jelölte meg :

1. erős polgárság, amely érdekeinek megfelelően vonzódik a materializmushoz, amelynek érdekében áll a természettudomány szabad fejlődése, a társadalmi és természeti összefüggések filozófiai általánosítása ;

2. a feudalizmus elleni harcban a polgárságnak egyesítenie kell érdekeit a széles néptömegekkel, mindenekelőtt a jobbágysággal ;

3. a polgárságnak harcot kell folytatnia a nemzeti függetlenség, a nemzeti egység megteremtéséért. (Ez a feltétel csak bizonyos körülmények között s nem mindig kötelező erővel érvényesül.)

Mátrai László véleménye szerint ezeknek a fő feltételeknek a hiánya vezetett hazánkban a filozófia elmaradottságához. Ugyanakkor bírálta *Sándor Pál* tanulmányát, amely elmaradottságunk okait vizsgálva nem vett észre jelentős progresszív kezdeményeket a magyar filozófia történetében, (nem látja meg pl. Bessenyei materialista tendenciáit) és sok tekintetben a Horthy-korszak negatív vonásokkal telített ideológiai életének vonásait vetítette vissza a távolabbi múltba is. *Béri János* koncepciója már azon az önmagában vett tényen is megdől, hogy hazai filozófiai fejlődésünknek 1790 előtti, igen fontos szakaszait — a bebizonyítandó tézis érdekében — figyelmen kívül hagyja. Mátrai igazat adott a *Béri*-cikkhez hozzászóló Fenyő Istvánnak abban, hogy a szerző nem vette kellően figyelembe a nemzeti függetlenségért vívott harc kihatását sem ideológiai fejlődésünkre. A továbbiakra nézve azt javasolta, hogy a magyar irodalomban mutatkozó ideológiai hatások kutatásának és értékelésének absztrakt kérdését most már válasszuk el a filozófiai hagyaték kutatásának konkrét problémáitól.

Mátrai előadása második felében éppen azt fejtegette, hogy — bár filozófiánk nem tekinthető klasszikus típusú filozófiának — történelmünk különböző időszakaiban kétségtelenül találkozhatunk fontos filozófiai áramlatokkal, mozgalmakkal, amelyek kutatása feltétlenül szükséges és tanulságos munka.

Példaként elsősorban a 17. századi magyar filozófiára utalt, amely lényegében magasabb fokot képvisel, mint Martinovicsék fellépéséig az egész 18. századi fejlődés. A 17. század magyar filozófiájában azonban a materializmus és idealizmus harca még nem jelentkezik érett és tiszta formájában. A filozófiai

vita itt még legtöbbször a teológián belül mutatkozik, — elsősorban a katolikus skolasztika és a reformáció dogmatikájának ellentétén keresztül. A Habsburg-katolicizmus által fenntartott nagyszombati egyetem például mereven védelmezi a szubsztanciális forma skolasztikus tanát, amivel szemben a kartézianus szellemű atomisztika ellenvéleményét a protestáns főiskolákon hirdetik. Jellegzetes módon, a természettudomány igényeinek megfelelő descartes-i korpuszkulaelméletet itt fegyverként használják az úrvacsora katolikus dogmájában központi szerepet játszó átlényegülés (transsubstantiatio) ellenében.

A protestáns dogma maga is megint más formát ölt az eperjesi luteránus főiskolán, mint a debreceni, sárospataki vagy gyulafehérvári kálvinista kollégiumokban, — s egészen „radikális” megfogalmazást kap a zwingliánizmus felé hajló Apáczai Cserinél, aki az úrvacsorát már nem is tartja többnek pusztá szimbólumnál. Mindezek a teológiai kérdések szoros összefüggésben állanak az anyag mibenlétének és szerkezetének, materializmusnak és idealizmusnak filozófiai alapkérdésével.

A 17. századi magyar filozófia tanulmányozása bizonyítja, hogy a filozófia fejlődését konkrét módon, eredeti szövegek alapján kell kutatni, nem rettenve vissza a konyhalatinsággal írott szövegek okozta nehézségektől. Bizonyítja továbbá azt is, hogy a filozófia történetét nem vizsgálhatjuk a tudománytörténet művelése nélkül (ismernünk kell például a 17. századi mechanikai-fizikai-matematikai jellegű filozófiai orientáció gyökereit, — ugyanúgy, ahogy a későbbi fejlődés megértéséhez fontos a 18. századi kémiai-biológiai-orvosi érdeklődés okainak behatóbb ismerete).

Végül: a filozófia hazai történetének vizsgálatában tekintetbe kell venni, hogy a materializmus és az idealizmus harca gyakran csak mint végső tendencia jelentkezik, hogy az összecsapás gyakran komplex formákban megy végbe. Először az új és a régi vallás harcának keretében, — később indítja meg a filozófia a maga harcát az „ancilla theologiae” megalázó szerepe ellen, azt követően pedig kibontakozik a természettudománnyal szövetséges materialista filozófia harca az idealizmus ellen, — párhuzamosan a természettudományok harcával, amelyek most — az idealizmus ellenében — az „ancilla philosophiae” szerepe ellen is tiltakoznak már.

Ezeknek a különféle fokoknak és formáknak a kutatása nemcsak a magyar filozófia fejlődésének megértése szempontjából fontos, de az egyetemes filozófiatörténet szemszögéből is, — segít megdönteni a polgári filozófiatörténetnek azt a sarkalatos tételét, hogy az újkori filozófia fejlődése nem egyéb, mint az empirizmus és racionalizmus találkozás a kanti kritikizmusban.

Mátrai bevezetője után *Pamlényi Ervin* néhány adalékot közölt az ideológia történetének egy másik területéről, nevezetesen a historiográfia történetéből. Arra törekedett, hogy egy adott időpontban megvizsgálja, milyen volt a magyar történetírás filozófiai megalapozottsága, milyen volt viszonya a korszak történetfilozófiai áramlataihoz, hogyan kerültek a pozitivisták elvek alkalmazására a történetírás gyakorlatában. Szeretne egy ilyen konkrét helyzet felvázolása során megvilágítani néhány olyan összefüggést, amely általánosítható és tapasztalatokat nyújthat filozófiai elmaradottságunk okainak további felderítéséhez. A pozitívizmusnak a magyar történetírásra gyakorolt hatása figyelmet érdemelhet azért is, mert a pozitívizmus nem csupán a történetírásra, hanem a társadalomtudományok egész sorára gyakorolt Magyarországon jelentős hatást.

A továbbiakban megvizsgálja Comte szociológiai elméletének megjelenését Magyarországon Pauler Gyula történetfilozófiai tanulmányaiban. Pauler és követői a pozitívizmusban rejltő, Magyarországon még bizonyos mértékig haladó jellegű lehetőségeket kihasználatlanul hagyják, sőt a pozitívizmus tanításait alapján véve feudális és klerikális jellegű történetírásuk céljaira használják fel. Kiemeli, hogy történetíróink között milyen nagy visszhangra talált Paulernek az a tétele, hogy a törvények biztos felismeréséhez szükséges tényanyagot kell először összegyűjteni, s míg az nincs együtt, kár is törvények után kutatni. Az ún. mechanikus ténygyűjtőgetők lettek a pozitívizmus igazi képviselői ebben az időszakban. Ismerteti azokat a támadásokat is, amelyeket már az 1885-ös történészkongresszus indított a pozitívizmus gyenge maradványai ellen.

A kérdés részletes vizsgálata mindenképpen megerősíti azt a tényt, hogy ebben az időben a magyar polgári fejlődés elmaradottsága nemcsak önálló filozófiai rendszerek kialakulását teszi lehetetlenné, hanem még azt is megakadályozza, hogy külföldön már régen túlhaladott de itthon még viszonylag haladó eszmék is valamennyire meggyökerezzenek. Természetesen az egyház gazdasági és politikai hatalmának döntő szerepe van mindebben: nem véletlen az, hogy haladó filozófusaink éppúgy, mint a magyar történetírás haladó korszakainak legjobbjai, a feudalizmus bástyái közül elsősorban az egyház hatalma ellen támadnak.

A bevezetők után a vita lényegében három irányban bontakozott ki: a klasszikus filozófia létrejötté feltételeinek kérdésében, a magyar fejlődés sajátosságait illetően és végül a magyar filozófiai hagyaték kutatásával kapcsolatos kérdésekben.

A nagy filozófiák kialakulásának Mátrai László által megjelölt társadalmi kritériumaival a hozzászólók általában egyetértettek. Vita folyt azonban *Heller Ágnes, Hermann István és Mátrai László* között arról, hogy *kis országokban* egyáltalán létrejöhet-e nagy filozófia. Hermann és Mátrai kifejtették, hogy a klasszikus filozófiák létrejötté nem az egyes országok lélekszámán, hanem azon múlik: szükségyszerűvé válik-e a népek számára, hogy világ-történelmileg jelentős kérdések megoldására készüljenek fel. Bizonyítja ezt Hollandia példája (Spinoza), a lengyel nemzeti és társadalmi mozgalmak gyors fejlődésének 1840—60-as időszakában mutatkozó gyors filozófiai haladás, — vagy (negatív) az, hogy pl. Angliában csak a 18. század derekáig jelentkeznek komolyabb gondolkodók, Spanyolországban pedig — a kapitalista fejlődés elvetélése miatt — létre sem jött komolyabb filozófia.

Hazánk, mint ezt *Hermann István* kifejtette, ismeretes módon csak (történelmileg vett) pillanatokig játszhatott világtörténelmi szerepet. Viszont figyelemre méltó, hogy ezekben az időszakokban jelentkeztek is fontos filozófiai iniciatívák (1848 előtt: Vasvári, Horárik, Táncsics, az ifjú-hegelianusok, — 1919 előtt Szabó Ervin stb.). Társadalmi és függetlenségi harcaink bukása azonban mindannyiszor filozófiai fejlődésünk elakadását eredményezte. Hozzájárult ehhez — mondotta Hermann — *nemzeti függetlenségi harcaink ideológiai ellentmondásossága* is. Németországban éppen a nemzeti egység létrehozására irányuló törekvés vált a klasszikus német filozófia kialakulásának egyik hajtóerejévé. Annak fő oka, hogy hazai függetlenségi harcaink hasonlóan átható filozófiai irányzatok kialakulásához nem vezethettek, az volt, hogy függetlenségi törekvéseinkkel egyidőben más nemzetiségek elnyomására irányuló tendenciák is érvényesültek, — s ez az ellentmondás meg-

akadályozta a szükséges, határozott filozófiai általánosítás létrejöttét. Különösen megmutatkozott ez 1849 után, amikor a nemzeti kérdésnek ez a reakciós oldala dominálónvá vált.

A magyar fejlődés elmaradottságának sajátos körülményeiről többen beszéltek. *Sándor Pál* hangsúlyozta: jellemző, hogy a 15—16. századi nagy világnézeti fellendülés fő képviselői javarészt külföldön tanultak, dolgoztak, de Magyarországra visszatérve munkásságuk nem folytatódott tovább. Ebben nem a török hódoltságnak tulajdonít döntő szerepet: sokkal inkább társadalmi elmaradottságunknak. Jellemző, hogy a múlt század elején nálunk lefolyt Kant-vita nem a kanti kriticismus körül zajlott, hanem azt tárgyalta, milyen haszonnal járhat a kanti eszmék terjedése a vallásra nézve. A *Candide* hatása Magyarországra érve Bessenyeiben már csak a „*Tariménes utazását*” hozta létre, amelyben a szerző nem jut túl a vallás által megvont határokon. Egyidőben azt vizsgáltuk, hatott-e Petőfire a Kommunista Kiáltvány, ismerhette-e azt. Ma már tudjuk, hogy elmaradottságunkból következőleg Petőfi eszmeileg nem jutott túl az 1789-es színvonalon. *Sándor Pál* hangsúlyozta, hogy 1945-ben írott műve sok tekintetben bizonyára helyesbítésre szorul, — főleg mivel az eredeti források hiányos ismeretén alapult. Kiemelte, hogy 1945-ben azért húzta alá az értelmiség múltbeli negatív magatartásának jelentőségét, mert arra törekedett, hogy értelmiségünk végre megtalálja helyét a munkásosztály oldalán. Sajnálattal kell megállapítani, hogy — mint ezt az utolsó időszak eseményei bizonyítják, — ez azóta sem következett be, s így ez a feladat most majd újra adódik.

Vas Tibor élesen aláhúzza a fejlődésünk negatív oldalát determináló politikai tényezők szerepét. Kifejtette, hogy a reformkori magyar nemzeti mozgalomnak lényegében feudális jellege volt, s függetlenségünk megvalósulására a feudális viszonyok megszilárdítása s nem megváltoztatásuk érdekében törekedett. Jellemző, hogy nálunk már a kantizmusnak is kizárólag reakciós vonásai jutottak érvényre, nem is szólva aztán a 20. század eleji ultrareakciós újkantianizmus hatásáról.

Az elhangzott felszólalásokra reflektálva, — *Mátrai* is, *Hermann* is szükségesnek tartották annak ismételt leszögezését, hogy ideológiai múltunkat *nem lehet egyértelműen negatíven megítélni*. A „*Tariménes utazása*”-ban például a szatíra köntösében sok helyen erőteljes antiklerikális tendencia érvényesül, nem is szólva Bessenyi későbbi munkáiról. Nem vitás, hogy a 19. és 20. század magyar irodalmában, művészetében nagy és pozitív ideológiai értékek jelentkeznek. Nem lehet azt sem állítani, — hangsúlyozta *Mátrai* — hogy a magyar értelmiség és a progresszió kapcsolatai kialakulásának folyamata csak most kezdődik.

Ugyanakkor többen hangoztatták, hogy *az 1848 utáni polgári fejlődésre nézve* igen sok vonatkozásban tényleg a reakciós tendenciák a jellemzők. *Hermann* — csatlakozva *Pamlényi*hez, — felhívta a figyelmet arra, hogy pl. a szellemtörténet széleskörű elterjedését nálunk éppen a pozitívizmus tisztán defenzív álláspontja tette lehetővé, aminek velejárójaként a társadalmi fejlődés eszméje háttérbe szorult, felhasználhatatlanná vált. *Vas Tibor* hangsúlyozta, hogy nálunk a jogtudományban a pozitívizmus még retrográdabb és károsabb szerepet töltött be, mint a történetírás terén.

Az irodalom és a filozófia kapcsolatait illetően *Hermann* István tett megjegyzéseket. Az irodalom fejlődése — többnyire az esztétika fejlődésének közvetítésével — nagy ösztönzést adhat a filozófiai haladásnak. Ez történt

például Oroszországban. A mi esztétikánk gyengesége azonban éppen az, hogy csak az irodalomból indult ki s nem támaszkodott komoly filozófiai alapra. — Hermann egyébként képtelennek minősítette azoknak a törekvését, akik Petőfiből, Adyból akarnának filozófusokat csinálni s az ő műveikben vélik felfedezni a magyar filozófiát. Ezzel az elképzeléssel ellentétben — mondotta — a líra fejlődése filozófiai fejlődésünkre nézve szinte negatív hatással volt: azok, akik nagy költőinkből akarnának filozófiai rendszereket kihámozni, menthetetlenül kátyúba kerülnek, mivel náluk filozófiai megalapozottságról, de még szilárd világnézetéről sem igen lehet beszélni.

Filozófiánk múltbeli elmaradottságával kapcsolatban főként *Fekete István* közgazdász figyelmeztetett arra, hogy a filozófiát nem szabad az élet problémáitól elvonatkoztatottnak üzni. Mátrai is igazat adott a felszólalónak, hangsúlyozva, hogy *a gyakorlati igények és követelmények* mindenkor a materialista tendenciák ösztönzői voltak: a primer hazaí társadalmi szükségletet szem előtt tartva lett például mindenekelőtt pedagógus Komensky vagy Apáczai Cseri, ez indította meg az orvosi materializmus fejlődését stb.

A felszólalók kisebb része, — főleg *Tordai György* foglalkozott a magyar filozófiai múlt kutatásának konkrét kérdéseivel. Ő is kiemelte, hogy filozófiánk kétségbevonhatatlan elmaradottsága mellett is széles tere nyílik a kutatásnak, amelynek azonban speciális nehézségeket kell legyőznie. Magyarországon a haladó eszmék hirdetői ellen alkalmazott terror ismeretes módon igen erős volt. Erdélyi tudósít arról, hogy már 1420-ban voltak nálunk hívei Wyclif és Husz tanainak s az inkvizíció megkínozta azt a névtelen dömés szerzetest, aki azt hirdette, hogy „az egyetemnek egy elve s mindennek egy főoka van”. Drabik Miklós máglyán pusztult el a „Lux in tenebris” miatt, Kiss István csak a rodostói emigrációban írhatja meg műveit. A haladószellemű munkák nagyrésze a cenzúrák következtében nem jelenthetett meg (kiadatlan marad Bessenyei jónéhány műve, máglyán égetik meg Verseghy értekezéseit stb), sőt még Kant olvasását is megtiltották.

Így hamis képet kap az, aki csak a legálisan megjelent munkák alapján próbálná megítélni fejlettségüket. A 19. század elején azonban igenis érződik a filozófiai élet élénkülése. Megjelenik az (egyébként sok zavart okozó) „Philosophiai Műszótár”, a kéziratárakban szaporodnak a kiadatlan filozófiai művek s fellép Táncsics, Vasvári, Horárik. Közvetlenül érződik a francia felvilágosodás hatása, — noha a materialisták nézeteihez legtöbb gondolkodónk csak a valláskritika síkján emelkedik fel. Bár a társadalmi kérdések megoldásának filozófiai megalapozása mindnyájuknál hiányos, — abban az ütemben, ahogyan a forradalom felé közelednek, szükségessé válik a filozófiai tisztázás is s erre határozott törekvés is mutatkozik. Hangsúlyozta Tordai, hogy e korszak eszmevilágának kutatása terén a munka javát még nem végeztük el.

Lényegében ez volt a fő konklúzió is, amivel az élénk érdeklődéssel kísért vitát az elnöklő Mátrai László lezárta: *szervezett munkára van szükség* a magyar filozófia történetének alapos feldolgozása érdekében. Ezt a munkát csak a források kutatása alapján, a természettudomány hazai történetének feldolgozásával párhuzamosan lehet megoldani. Sok segítséget adna ehhez az egyetemes filozófiatörténet marxista kidolgozása is. A TIT-nek megtisztelő feladata lehetne ismertetni, népszerűsíteni az ezirányú kutatás új eredményeit.

A vitának ezzel a tanulságával messzemenően egyet kell érteni: a magyar filozófia történetének további, fokozott és *elmélyült* kutatása nem mellőzhető,

fontos feladatunk. Minden pozitívuma mellett maga a vita is bizonyította, hogy ebben a kérdésben még a munka legelején tartunk. A felszólalók egyáltalán nem foglalkoztak pl. filozófiai fejlődésünk periodizálásával, — Mátrai-kivételével — nem elemezték konkrétan társadalmi fejlődésünk nagy fordulópontjainak hatását a filozófia fejlődésére nézve. (Ez annál inkább hiányzott, mivel csak konkrét elemzés mutathatta volna meg az értelmiség tényleges, pozitív vagy negatív szerepét is filozófiai fejlődésünk egyik vagy másik szakaszán). Igen fontos a természettudomány történetének tanulmányozása. De nem hisszük, hogy igaza lenne azoknak, akik feleslegesnek tartják íróink, költőink ideológiai fejlődésének megvizsgálását. Bessenyei, Csokonai, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Vajda, Ady, Babits, Kosztolányi, József Attila természetesen nem alkottak rendszeres filozófiákat, de munkásságuk gazdag eszmevilága, a náluk érvényesülő hatások vizsgálata igen sok tekintetben eligazít bennünket a jelentkező filozófiai tendenciák tekintetében, gyakran éppen olyan esetekben, amikor filozófiai művekhez nem fordulhatunk. Már csak ezért is meg kell említeni a vitának azt a hiányosságát, mert az irodalomtörténészek, irodalomesztéták, — igaz ugyan, hogy többjük fontos elfoglaltsága miatt, — csak igen kis számban képviseltették magukat. A jövőben szilárdítani, javítani kellene filozófusaink és irodalomtudósaink együttműködését s erre az elhangzotthoz hasonló viták kiválóan alkalmasak.

Végül, de nem utolsósorban néhány szót kell szólnunk az újabb filozófiai fejlődés értékelésének szükségességéről. Az ankét célja a magyar filozófia történelmi elmaradottsága okainak kutatása volt. A vitán ugyanakkor, — amint ezt Heller Ágnes helyesen megállapította — kizárólag a magyar *polgári* filozófia elmaradottságáról volt szó. Nyilvánvaló természetesen, hogy a proletár-filozófia fejlődésének részletes vizsgálata nem is fért volna bele a vita keretébe s az is, hogy az utóbbi kérdés nem tárgyalható meg a polgári fejlődés előzetes elemzése nélkül. Az is kétségtelen, hogy a marxista filozófia néhány évtizedes fejlődése hazánkban máris hozott olyan eredményeket, amelyeket évszázadokra visszamenően hiába keresünk.

De ugyanilyen világos kell, hogy legyen előttünk az is, hogy általános filozófiai elmaradottságunk és a magyar munkásmozgalom elméleti gyengesége között szerves összefüggés van s hogy ez mind a hazai szociáldemokratizmus, a revizionizmus, mind pedig a szektás dogmatizmus extrém jelenségeiben súlyos politikai konzekvenciákhoz is vezetett. Éppen ezért — bár nem tartozott a szorosán vett tárgyhoz — sajnálni kell, hogy — legalább részben és legalább történeti formában — a vitán nem merültek fel munkásmozgalmunk ideológiai fejlődésének problémái is.

Az említett fogyatékok jó része összefügg filozófiai tudományunk mai állapotával. A vita mindemellett kétségtelenül hasznos szerepet töltött be: felhívta a figyelmet a magyar filozófia további kutatásának feladataira, megvilágította az összefüggést társadalmi fejlődésünk és ideológiai fejlődésünk közt s felvetett több olyan problémát, amelyeknek vizsgálatát filozófusaink, történészeink, közgazdászaink, jogászaink, irodalomtörténészeink kollektív tevékenységével a következő évek tudományos programja keretében biztosítani kell.

Lukács József